

УДК 159.944.4:355.23:2-1

DOI 10.31654/2663-4902-2026-PP-3-337-345

Шиліна А. А.

кандидат психологічних наук, професор,
професор кафедри соціології та психології
навчально-наукового інституту № 5
Харківського національного університету внутрішніх справ
anshyla.a@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-7377-0776>

Скляр О. М.

аспірант кафедри соціології та психології
навчально-наукового інституту № 5
Харківського національного університету внутрішніх справ
aleksei.skiaff@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4156-3080>

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ РЕЛІГІЙНОГО ПОДОЛАННЯ ТРУДНОЩІВ ТА БОЙОВОГО СТРЕСУ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

У статті обґрунтовано актуальність вивчення релігійного подолання труднощів як ресурсу адаптації військовослужбовців до бойової діяльності. Визначено його взаємозв'язки з показниками бойового стресу у релігійних і нерелігійних військовослужбовців. Застосовано Шкалу релігійного подолання труднощів (RCAS), Опитувальник бойового стресу О. Блінова, для статистичного опрацювання результатів застосовано коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. Виявлено, що в релігійних осіб релігійне подолання труднощів переважно пов'язане із ресурсними аспектами адаптації. У нерелігійних осіб духовні дії, добрі справи й молитва асоціюються зі зниженням проявів стресу, тоді як релігійне незадоволення, уникнення та міжособистісна релігійна підтримка пов'язане з посиленням гострих стресових реакцій. Запропоновано враховувати релігійну приналежність у психологічному супроводі та реабілітації військовослужбовців. Ключові слова: подолання труднощів, релігійний копінг, бойовий стрес, військовослужбовці, релігійність.

Постановка проблеми. Тривала російсько-українська війна супроводжується значним зростанням інтенсивності та тривалості психологічного навантаження на військовослужбовців. Постійна загроза життю і здоров'ю, невизначеність бойових обставин, фізичне та емоційне виснаження, переживання втрат, вимушене ухвалення рішень в умовах дефіциту часу, а також зіткнення з морально складними ситуаціями зумовлюють розвиток бойового стресу. Його вплив може виявлятися на емоційному, когнітивному, поведінковому та психофізіологічному рівнях, позначаючись на психологічному стані військовослужбовців, ефективності виконання професійних завдань і здатності до подальшої адаптації.

Водночас бойовий стрес не завжди призводить до однакових психологічних наслідків. Характер реагування військовослужбовців значною мірою визначається наявністю особистісних, соціальних і духовних ресурсів, які забезпечують осмислення травматичного досвіду, регуляцію емоційних станів та збереження внутрішньої стійкості. У зв'язку із цим особливої актуальності набуває вивчення психологічних ресурсів, здатних сприяти подоланню наслідків бойового стресу та підтриманню психологічної рівноваги особистості.

Одним з таких потенційних ресурсів вважається релігійне подолання труднощів, дослідження якого у взаємозв'язку з наслідками бойового досвіду було здійснено К. Л. Парк та співавторами. У своєму дослідженні автори звернулися до вивчення спільного впливу бойового досвіду й різних форм релігійного та духовного подолання труднощів на прояви посттравматичного стресу і посттравматичного зростання у

ветеранів війни в Іраку та Афганістані. Ними було встановлено, що негативний спосіб релігійного подолання пов'язаний із більш вираженими симптомами ПТСР і нижчим рівнем посттравматичного зростання, тоді як позитивні форми релігійного подолання переважно асоціюються з позитивними особистісними змінами [8].

Неоднозначність впливу релігійного подолання підтверджується результатами систематизованого огляду наявних досліджень С. Е. Матта та співавторів. Узагальнивши результати 59 досліджень військовослужбовців і ветеранів із бойовим досвідом, автори встановили, що позитивне релігійне подолання труднощів, участь у релігійних практиках і підтримка релігійної спільноти переважно пов'язані з кращими показниками психічного здоров'я, резильєнтністю та посттравматичним зростанням. Натомість негативне релігійне подолання труднощів і духовні суперечності стабільно асоціюються з більш вираженими проявами ПТСР та моральної травми. Водночас зв'язок загальної релігійності й духовності з інтенсивністю посттравматичних симптомів виявився неоднозначним [5].

Сучасний стан наукового розроблення цієї проблеми в Україні не відповідає масштабам психологічних викликів, зумовлених тривалою війною. Дослідження релігійного подолання труднощів у військовослужбовців залишаються поодинокими, а особливості його взаємозв'язку з бойовим стресом вивчено недостатньо. Більшість наявних емпіричних даних отримано на вибірках американських ветеранів, що обмежує можливість їх безпосереднього перенесення на українських військовослужбовців, які нині виконують бойові завдання. Особливо бракує досліджень, у яких здійснювалося б порівняння релігійних і нерелігійних військовослужбовців та визначалися адаптивні й дезадаптивні форми релігійного подолання труднощів в умовах сучасної російсько-української війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема бойового стресу та психологічної адаптації військовослужбовців залишається одним із провідних напрямів сучасної військової психології. Бойовий стрес та його наслідки представлені багатьма сучасними українськими та закордонними авторами, наприклад: О. Бліновим [1], О. Денусевичем [3], С. Матта [5], К. Парагментом [6], С. Парк [8] та ін., дослідження яких загалом приводить до думки, що тривале перебування в умовах бойових дій супроводжується високим рівнем психоемоційного навантаження, розвитком гострих стресових реакцій, порушенням психологічної адаптації та потребує пошуку ефективних ресурсів подолання стресу.

Якщо говорити про релігійне подолання труднощів, то тут значну їм увагу приділяють Р. Лазарус та С. Фолкман [4], а подальший розвиток цього напрямку пов'язаний із роботами К. Парагмента, який обґрунтував поняття релігійного подолання труднощів. Попри зростання кількості досліджень, присвячених релігійності, психологічній стійкості та бойовому стресу, ця тема залишається досі недостатньо вивченою.

До вивчення релігійної віри як способу подолання стресових переживань у сучасному українському контексті звернулися О. Денусевич та Я. К. Дубров. На основі якісного аналізу інтерв'ю з 22 українцями ними було досліджено емоційні реакції та стратегії подолання труднощів на початку повномасштабного російського вторгнення в Україну. Важливими способами подолання воєнного стресу стали волонтерська діяльність, соціальна підтримка та звернення до релігійної віри. Для частини учасників віра забезпечувала відчуття підтримки, сприяла збереженню надії, мужності й осмисленості життя. Водночас травматичні події війни могли породжувати релігійні сумніви, почуття сорому, моральні суперечності та необхідність перегляду усталених переконань. Отже, релігійна віра може виступати не лише психологічним ресурсом, а й сферою внутрішньої духовної боротьби [3].

Водночас зазначене дослідження було проведене на загальній вибірці українців і не передбачало окремого вивчення чинних військовослужбовців, кількісного оцінювання бойового стресу та порівняння осіб із різним рівнем релігійності.

Мета статті полягає у визначенні особливостей взаємозв'язку між релігійним подоланням труднощів та показниками бойового стресу у релігійних і нерелігійних військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Говорячи про бойовий стрес, можна говорити, що він є природною психофізіологічною реакцією організму на тривалий вплив екстремальних умов військової діяльності. Він виникає під впливом комплексу стресогенних чинників, серед яких безпосередня загроза життю, інтенсивні бойові дії, фізичне виснаження, невизначеність, втрата побратимів та тривале перебування в умовах підвищеної небезпеки. За відсутності достатніх психологічних ресурсів бойовий стрес може супроводжуватися розвитком гострих стресових реакцій, порушенням емоційної регуляції, зниженням адаптаційних можливостей і негативно впливати на професійну діяльність та психічне здоров'я військовослужбовців [1, с. 3-10].

Відповідно до теорії стресу, посилаючись на Р. Лазаруса та С. Фолкмана, вплив стресової ситуації визначається не лише її об'єктивними характеристиками, а також тим, як людина оцінює ситуацію та які способи подолання для цього використовує. Стратегії подолання труднощів визначають ефективність психологічної адаптації до екстремальних умов [4].

Одним із різновидів таких стратегій є релігійне подолання труднощів, яке передбачає використання релігійних переконань, духовних практик, молитви, підтримки релігійної спільноти та інших духовних ресурсів для подолання життєвих криз.

Згідно з концепцією К. Паргамента, релігійне подолання труднощів є багатовимірним явищем і може включати як конструктивні, так і неконструктивні способи реагування на стрес. До конструктивних форм належать молитва, духовні дії, добрі справи, пошук міжособистісної релігійної підтримки та інші стратегії, що сприяють переосмисленню життєвих труднощів, формуванню відчуття сенсу та мобілізації внутрішніх психологічних ресурсів. Водночас релігійне незадоволення, духовні сумніви або релігійне уникнення можуть ускладнювати процес психологічної адаптації та супроводжуватися погіршенням емоційного стану [6].

Актуальності дослідження релігійного подолання труднощів набуває в умовах війни, коли духовні переконання та релігійні практики нерідко стають важливим джерелом психологічної підтримки. Для частини військовослужбовців віра сприяє збереженню відчуття сенсу життя, підтримує надію, допомагає пережити втрати та моральні дилеми, а також виступає додатковим ресурсом психологічної стійкості. Разом із тим можна зазначити, що саме ефективність релігійного подолання труднощів значною мірою залежить від індивідуальних особливостей особистості, рівня релігійності та характеру використовуваних релігійних стратегій подолання труднощів.

З огляду на зазначене, дослідження взаємозв'язку між окремими формами релігійного подолання труднощів та показниками бойового стресу є важливим як з теоретичної, так і з практичної сторони. Виявлення особливостей цих взаємозв'язків у релігійних і нерелігійних військовослужбовців дозволяє глибше зрозуміти роль релігійного подолання труднощів у процесі психологічної адаптації до бойової діяльності та може слугувати підґрунтям для вдосконалення програм психологічного супроводу, психопрофілактики й реабілітації військовослужбовців.

Для психодіагностичного матеріалу нами була використана методика «Опитувальник бойового стресу О. А. Блінова» [2, с. 32-43] та «Шкала релігійного подолання труднощів» (Religious Coping Activities Scale (RCAS) [7, с.793–824]. Для статистичної обробки даних використовувався ранговий коефіцієнт кореляції r -Спірмена.

У дослідженні взяли участь 60 військовослужбовців, які були за допомогою анкетування поділені на дві групи: релігійних та нерелігійних. У процесі анкетування було визначено наявність або відсутність у військовослужбовців релігійної приналежності до християнських конфесій. Таким чином, було сформовано дві групи по 30 людей у кожній. Після формування відповідних груп респондентів та здійснення їх психодіагностичного обстеження ми провели дослідження взаємозв'язки особливостей релігійного подолання труднощів та бойового стресу, у груп релігійних військовослужбовців, результати якої наведені у таблиці 1 та не релігійних військовослужбовців, результати якої наведені таблиці 2.

Хочемо зазначити, що окремим обмеженням дослідження є значна кількість виявлених кореляційних порівнянь. У межах нашого дослідження, контроль помилки множинних порівнянь за допомогою спеціальних статистичних процедур не здійснювався. Тому окремі статистично значущі взаємозв'язки слід розглядати як результати первинного, розвідувального аналізу, а не як остаточне підтвердження висунутих припущень. Отримані нами результати потребують подальшої перевірки на більших вибірках та застосуванням відповідних процедур корекції рівня статистичної значущості.

Таблиця 1

Показники взаємозв'язків бойового стресу та релігійного подолання труднощів в релігійних військовослужбовцях

Шкали	ГСР	РВ	ФБЕВ	ФОЕВ	Загальний рівень БС
Духовні дії	-0,148	-0,108	-0,078	0,325**	-0,199
Добрі справи	0,215	0,158	0,213	0,080	-0,018
Незадоволення	-0,070	0,121	-0,174	0,094	-0,086
МРП	-0,186	-0,496**	0,109	-0,152	-0,212
Молитва	0,070	0,495**	0,319**	-0,235	0,083
Релігійне уникнення	-0,080	0,231	-0,077	-0,029	0,063

Примітка: ** рівень значущості $p \leq 0,05$

Джерело: узагальнено авторами на основі даних дослідження

З результатів наведених в табл. 1, ми бачимо, що існує позитивний взаємозв'язок між шкалами «Духовні дії» та шкалою «Визначення стрес-факторів, що опосередковано впливають на особистість та стан здоров'я» (ФОЕВ) ($r=0,325$, $p \leq 0,05$). Це дає підстави припустити, що зі зростанням рівня використання духовних дій як способу подолання труднощів зростають і показники визначення стрес-факторів, які опосередковано впливають на особистість та стан здоров'я військовослужбовців. Можна припустити, що релігійні військовослужбовці, які частіше звертаються до духовних практик, є більш чутливими до усвідомлення та оцінки широкого спектра стресогенних чинників, які можуть впливати на їхній психологічний і фізичний стан.

Також виявлено від'ємний зв'язок між шкалою «Міжрелігійної підтримки» (МРП) та «Ресурсного блоку» (РВ), ($r=-0,496$, $p \leq 0,05$). Тобто, можна припустити, що зі зростанням рівня міжособистісної релігійної підтримки спостерігається зниження показників ресурсного блоку. Іншими словами, можливо військовослужбовці, які частіше звертаються до підтримки з боку релігійної спільноти, духовних наставників або одновірців, мають тенденцію до нижчої оцінки власних внутрішніх психологічних ресурсів. Можна припустити, що потреба в міжособистісній релігійній підтримці актуалізується саме тоді, коли власні психологічні ресурси виявляються недостатніми для ефективного подолання стресових ситуацій.

У групі релігійних військовослужбовців за шкалою «Молитва» виявлено два статистично значущі позитивні взаємозв'язки: зі шкалою «Ресурсний блок» (РБ) ($r = 0,495$, $p \leq 0,05$) та зі шкалою «Визначення впливу стрес-факторів, що безпосередньо емоційно впливають на особистість» (ФБЕВ) ($r = 0,319$, $p \leq 0,05$). Виходячи з результатів, можна припустити, що зі зростанням використання молитви, як способу подолання труднощів підвищуються показники ресурсного блоку, а також зростає усвідомлення впливу стрес-факторів, які безпосередньо емоційно впливають на особистість. З цього ми можемо припустити, що для релігійних військовослужбовців молитва виступає важливим духовно-психологічним ресурсом, який сприяє мобілізації внутрішніх адаптаційних можливостей. Водночас більш активне звернення до молитви може супроводжуватися глибшим усвідомленням емоційного впливу бойових стрес-факторів, що свідчить не про підвищення рівня стресу, а про більш рефлексивне сприйняття власного психоемоційного стану.

Наступним кроком, нами була проведена аналогічна кореляція, але вже у групі нерелігійних військовослужбовців.

Таблиця 2

**Показники взаємозв'язків бойового стресу та релігійного подолання
труднощів у нерелігійних військовослужбовців**

Шкали	ГСР	РВ	ФБЕВ	ФОЕВ	Загальний рівень
Духовні дії	-0,182	-0,152	-0,274	-0,230	-0,443**
Добрі справи	-0,346**	-0,213	-0,209	-0,217	-0,477**
Незадоволення	0,654**	-0,212	-0,443**	-0,095	0,188
МРП	0,515**	0,465**	-0,404**	0,092	-0,225
Молитва	-0,205	-0,212	-0,436**	0,121	-0,168
Релігійне уникнення	0,304**	-0,207	-0,092	-0,130	0,052

Примітка: ** рівень значущості $p \leq 0,05$

Джерело: узагальнено авторами на основі даних дослідження

З результатів наведених в табл. 2, було виявлено, що існує від'ємний взаємозв'язок між шкалами «Духовні дії» та шкалою «Загального рівня бойового стресу» ($r = -0,442$, $p \leq 0,05$). З цього можна припустити, що посилення схильності до використання духовних дій як способу подолання труднощів супроводжується зниженням загального рівня бойового стресу. Отже, припускаємо, що у не релігійних військовослужбовців окремі духовні практики та звернення до духовних цінностей скоріш за всього можуть виконувати адаптаційну функцію, сприяючи зменшенню інтенсивності проявів бойового стресу й підтриманню психологічної рівноваги.

Від'ємний взаємозв'язок виявлено між шкалами «Добрих справ» зі шкалою «Гострого стресового розладу» (ГСР) ($r = -0,346$, $p \leq 0,05$), та зі шкалою «Загального рівня бойового стресу» ($r = -0,443$, $p \leq 0,05$). Виходячи із цього, можна припустити, що зі зростанням орієнтації на здійснення добрих справ, як способу подолання труднощів в групі не релігійних військовослужбовців знижуються прояви гострих стресових реакцій та загальний рівень бойового стресу. Це теоретично можна пов'язати з тим, що залучення до просоціальної поведінки, спрямованої на допомогу іншим, сприяє підтриманню психологічної рівноваги, зменшенню негативних переживань і виконує адаптаційну функцію навіть у військовослужбовців, які не вважають себе релігійними.

По шкалі «Незадоволення» виявлено також два взаємозв'язки. Перший позитивний зі шкалою «Гострого стресового розладу» (ГСР) ($r = 0,654$, $p \leq 0,05$), та другий від'ємний зі шкалою «Визначення впливу стрес-факторів, що безпосередньо емоційно впливають на особистість» (ФБЕВ) ($r = -0,443$, $p \leq 0,05$). Виходячи із цього, можна припустити, що зі зростанням рівня релігійного незадоволення можуть посилюватися прояви гострих стресових реакцій, тоді як показники визначення впливу стрес-факторів, що безпосередньо емоційно впливають на особистість, мають тенденцію до зниження. Це теоретично можна обґрунтувати тим, що переживання релігійного незадоволення, яке може проявлятися у внутрішніх конфліктах стосовно духовності та вірування, може бути пов'язане з більш вираженими гострими реакціями на бойовий стрес та одночасно зі зниженням здатності усвідомлювати або диференціювати безпосередній емоційний вплив стресогенних чинників.

Було також встановлено ряд взаємозв'язків зі шкалою «Міжрелігійної підтримки». Позитивний взаємозв'язок було виявлено зі шкалою «Гострого стресового розладу» (ГСР) ($r = 0,515$, $p \leq 0,05$), та позитивний взаємозв'язок зі шкалою «Ресурсного блоку» (РВ), ($r = 0,465$, $p \leq 0,05$). Виходячи із результатів, можна припустити, що при зростанні рівня звернення до міжособистісної релігійної підтримки підвищуються як показники гострих стресових реакцій, так і показники ресурсного блоку. Інтерпретувати дані результати теоретично можна припускаючи, що в умовах переживання більш виражених гострих стресових реакцій військовослужбовці частіше звертаються за підтримкою до духовних наставників, капеланів, членів релігійної громади чи інших осіб, які поділяють їхні духовні переконання. Водночас така підтримка можливо, може

сприяти мобілізації внутрішніх психологічних ресурсів, що відображається у позитивному взаємозв'язку з показниками ресурсного блоку.

Також, зі шкалою «Міжрелігійної підтримки» було виявлено статистично значущий від'ємний взаємозв'язок зі шкалою «Визначення впливу стрес-факторів, що безпосередньо емоційно впливають на особистість» (ФБЕВ) ($r = -0,404$, $p \leq 0,05$). Виходячи із цього ми можемо припустити, що зі зростанням рівня звернення до міжособистісної релігійної підтримки знижуються показники визначення впливу стрес-факторів, які безпосередньо емоційно впливають на особистість. Можна припустити, що отримання підтримки від духовних наставників, капеланів, членів релігійної громади чи інших осіб, які поділяють духовні переконання військовослужбовця, може сприяти пом'якшенню емоційного сприйняття стресогенних чинників або зменшенню їхньої суб'єктивної значущості.

Зі шкалою «Молитва» у групі не релігійних військовослужбовців, було виявлено від'ємний взаємозв'язок по шкалі «Визначення впливу стрес-факторів, що безпосередньо емоційно впливають на особистість» (ФБЕВ) ($r = -0,436$, $p \leq 0,05$). А отже, припускаємо, що зі зростанням звернення до молитви як способу подолання труднощів знижуються показники визначення впливу стрес-факторів, які безпосередньо емоційно впливають на особистість. Можна припустити, що навіть у військовослужбовців, які не ідентифікують себе як релігійні, звернення до молитви в складних життєвих ситуаціях може виконувати адаптаційну функцію, сприяючи зниженню суб'єктивного емоційного впливу бойових стресорів та підтриманню психологічної рівноваги.

Також, по шкалі «Релігійне уникнення» було виявлено позитивний взаємозв'язок зі шкалою «Гострого стресового розладу» (ГСР) ($r = 0,304$, $p \leq 0,05$). Можемо припустити, що при зростанні проявів релігійного уникнення підвищуються показники гострих стресових реакцій. Тобто, можливо використання стратегії релігійного уникнення, яка характеризується схильністю перекладати відповідальність за розв'язання проблем на зовнішні сили або уникати активного подолання труднощів за допомогою релігійних практик, може бути пов'язане з менш ефективною психологічною адаптацією до бойового стресу та супроводжуватися більш вираженими проявами гострого стресового розладу.

Даний результат, можна спробувати пояснити тим, що у нерелігійних військовослужбовців релігійне уникнення, скоріш за все, не є звичним або інтегрованим способом подолання стресу. Виходячи із цього, звернення до пасивних форм релігійного подолання труднощів або перекладання відповідальності за вирішення складних ситуацій на зовнішні сили може відбуватися переважно в умовах вже вираженого психологічного напруження. У такому випадку релігійне уникнення можливо є не ефективною стратегією подолання, а реакцією на переживання гострого стресу, що й може пояснювати його позитивний взаємозв'язок із проявами гострого стресового розладу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, згідно з результатами кореляційного аналізу ми можемо припустити, що у групі релігійних військовослужбовців релігійне подолання труднощів переважно пов'язане з мобілізацією внутрішніх психологічних ресурсів та особливостями сприйняття стресогенних чинників. Найбільш виражені взаємозв'язки виявлено між такими компонентами релігійного подолання труднощів, як духовні дії, молитва та міжособистісна релігійна підтримка, із ресурсним блоком та окремими компонентами бойового стресу. Це дає підстави припустити, що для релігійних військовослужбовців релігійні практики виступають більш важливим психологічним ресурсом, який сприяє адаптації до екстремальних умов військової служби.

Водночас у групі нерелігійних військовослужбовців виявлено більш різноспрямований характер взаємозв'язків. З одного боку, такі компоненти релігійного подолання труднощів, як духовні дії, добрі справи та молитва, пов'язані зі зниженням окремих проявів бойового стресу, що можуть свідчити про їхній потенційний адаптаційний ефект навіть за відсутності вираженої релігійності. З іншого боку, релігійне

незадоволення, релігійне уникнення та міжособистісна релігійна підтримка позитивно корелюють із показниками гострих стресових реакцій, що може вказувати на актуалізацію цих форм релігійного подолання труднощів в умовах вже підвищеного психологічного напруження.

Дані результати у групі нерелігійних військовослужбовців, узгоджуються з психологічними теоріями просоціальної поведінки та поведінковими стратегіями подолання труднощів: допомога іншим може підвищувати відчуття власної значущості, контролю над ситуацією та соціальної включеності, що, своєю чергою, пов'язане зі зниженням рівня стресу.

Таким чином, отримані результати дозволяють припустити, що характер взаємозв'язку між релігійним подоланням труднощів та бойовим стресом залежить від рівня релігійності військовослужбовців. Для релігійних військовослужбовців релігійне подолання труднощів переважно виконує ресурсну та підтримувальну функцію, тоді як у нерелігійних окремі його компоненти можуть використовуватися ситуативно як додатковий спосіб подолання стресу або актуалізуватися в періоди більш вираженого психоемоційного напруження.

Перспективи подальших досліджень можуть полягати у розширенні вибірки військовослужбовців та перевірці виявлених взаємозв'язків із застосуванням процедур контролю помилки множинних порівнянь. Доцільним також може бути проведення порівняльного аналізу військовослужбовців, наприклад із різним рівнем релігійності, бойовим досвідом, тривалістю перебування в зоні бойових дій. Також можна надалі дослідити ролі окремих форм релігійного копінгу, зокрема духовних дій, молитви, добрих справ, міжособистісної релігійної підтримки, релігійного незадоволення та релігійного уникнення, у формуванні психологічної стійкості військовослужбовців. Практичне значення таких досліджень полягає у можливості розроблення науково обґрунтованих програм психологічного супроводу військовослужбовців з урахуванням їхніх індивідуальних духовних і світоглядних особливостей.

Список використаних джерел

1. Блінов О. Психологія бойової психічної травми: монографія. Київ. Талком, 2016. 246 с.
2. Блінов О. Опитувальник бойового стресу Блінова О. (ОБСБ) *Психологічний часопис: збірник наукових праць*. за ред. С. Максименка. Київ. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2017. № 5. С. 32–43. DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2017.5.9.3>
3. Denysevych O., Dubrow J. Emotions, religious faith, and coping strategies of Ukrainians at the beginning of the 2022 Russo-Ukraine War: A qualitative study. *Journal of Religion and Health*. 2025. Vol. 64, no. 3. P. 1934–1953. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10943-024-02221-2>.
4. Lazarus R., Folkman S. Stress, appraisal, and coping. New York: Springer Publishing Company, 1984. XIII, 445 p.
5. Matta S., Schieffler D. Jr., Braford M., Kanter R., Staysniak G., Jester D., Jeste D. Warriors' healing: Examining the interconnectivity of spirituality and combat posttraumatic stress disorder: A scoping review. *Military Medicine*. 2026. Vol. 191, no. 5–6. P. e964–e973. DOI: <https://doi.org/10.1093/milmed/usaf487>.
6. Pargament K., Smith B., Koenig H., Perez L. Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal of Counseling Psychology*. 1998. Vol. 45, № 4. P. 710–724. <https://doi.org/10.2307/1388152>
7. Pargament K., Ensing D., Falgout K., Olsen H., Reilly B., Van Haitsma K., Warren R. God help me: (I): Religious coping efforts as predictors of the outcomes to significant negative life events. *American Journal of Community Psychology*. 1990. 18(6), 793–824. <https://doi.org/10.1007/BF00938065>
8. Park C., Smith P., Lee S., Mazure C., McKee S., Hoff R. Positive and negative religious/spiritual coping and combat exposure as predictors of posttraumatic stress and perceived growth in Iraq and Afghanistan veterans. *Psychology of Religion and Spirituality*. 2017. Vol. 9, no. 1. P. 13–20. DOI: <https://doi.org/10.1037/rel0000086>.

References

1. Blinov, O. (2016) *Psykhoholiiia boiovoi psykhichnoi travmy. monohrafiia*. [The Psychology of combat mental trauma] Kyiv. Talkom. 246 [in Ukrainian].

2. Blinov, O. (2017) Opytuvalnyk bojovogo stresu Blinova O. (OBSB). *Psychologichnyj chasopys: zbirnyk naukovykh prac. za red. S. Maksymenka*. [Questionnaire on Combat Stress by O. Blinova (O.C.S.B.) Psychological Journal: Collection of Scientific Papers]. Kyiv. Instytut psykholohii imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukrainy. 5 32-43 DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2017.5.9.3>. [in Ukrainian].
3. Denysevych, O., & Dubrow, J. (2025). Emotions, religious faith, and coping strategies of Ukrainians at the beginning of the 2022 Russo-Ukraine War: A qualitative study. *Journal of Religion and Health*, 64, 1934-1953. <https://doi.org/10.1007/s10943-024-02221-2> [in English].
4. Lazarus, R., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer Publishing Company [in English].
5. Matta, S., Schieffler, D., Jr., Braford, M., Kanter, R., Staysniak, G., Jester, D., & Jeste, D. (2026). Warriors' healing: Examining the interconnectivity of spirituality and combat posttraumatic stress disorder: A scoping review. *Military Medicine*, 191(5-6), e964-e973. <https://doi.org/10.1093/milmed/usaf487> [in English].
6. Pargament, K., Smith, B., Koenig, H., & Perez, L. (1998). Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37(4), 710-724. <https://doi.org/10.2307/1388152> [in English].
7. Pargament, K., Ensing, D., Falgout, K., Olsen, H., Reilly, B., Van Haitsma, K., & Warren, R. (1990). God help me: (I): Religious coping efforts as predictors of the outcomes to significant negative life events. *American Journal of Community Psychology*, 18(6), 793-824. <https://doi.org/10.1007/BF00938065> [in English].
8. Park, C., Smith, P., Lee, S., Mazure, C., McKee, S., & Hoff, R. (2017). Positive and negative religious/spiritual coping and combat exposure as predictors of posttraumatic stress and perceived growth in Iraq and Afghanistan veterans. *Psychology of Religion and Spirituality*, 9(1), 13-20. <https://doi.org/10.1037/rel0000086> [in English].

Shylina A.

Candidate of Psychological Sciences, Professor
 Professor at the Department of Sociology and Psychology
 Educational and Research Institute № 5
 Kharkiv National University of Internal Affairs
 anshyla.a@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7377-0776>

Sklyarov O.

PhD Student at the Department of Sociology and Psychology
 Educational and Research Institute № 5
 Kharkiv National University of Internal Affairs
 aleksei.sklyaroff@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4156-3080>

PECULIARITIES OF THE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGIOUS COPING AND COMBAT STRESS AMONG MILITARY PERSONNEL

Relevance of the study. Prolonged participation in combat operations exposes military personnel to intensive and cumulative stressors, increasing the need to identify psychological resources that can support adaptation without overlooking potentially maladaptive coping patterns. Religious coping requires particular attention because its effects may differ depending on a person's religiosity and on the specific strategies used.

Objective. The study aimed to identify the characteristics of the relationship between religious coping and combat stress indicators in religious and non-religious military personnel.

Methodology. A comparative correlational design was employed. Religious coping strategies were assessed using the Religious Coping Activities Scale (RCAS), while the manifestations and resources of combat stress were evaluated with O. A. Blinov's Combat Stress Questionnaire. Correlational analysis was performed separately in the groups of religious and non-religious military personnel. Spearman's rank correlation coefficient was used to determine the direction and statistical significance of associations between particular religious coping activities and combat stress indicators.

Results and conclusions. In religious military personnel, religious coping was predominantly associated with the resource-related aspects of psychological adaptation and with the perception of combat-related stressors. This pattern indicates that faith-based meanings and practices may be incorporated into an established system of coping resources. A more heterogeneous pattern of relationships was found in non-religious military personnel. Spiritual activities, performing good deeds, and prayer were associated with lower intensity of certain manifestations of combat stress. In contrast, religious discontent, religious avoidance, and interpersonal religious support were associated with more pronounced acute stress reactions. The findings demonstrate that religious coping cannot be regarded as a universally protective strategy. Its relationship with combat stress depends on the level of religiosity, the content of a particular coping activity, and the psychological context in which it is used. Positive and negative forms of religious coping may therefore have different implications for adaptation to combat conditions.

Practical significance. The findings may be used to improve psychological assessment, support, prevention, and rehabilitation programmes for military personnel exposed to combat. Psychological interventions should take account of an individual's religious or non-religious worldview and distinguish constructive spiritual resources from religious dissatisfaction and avoidance. When appropriate and consistent with the service member's values, cooperation between mental health professionals and military chaplains may facilitate more individualised support and the early identification of maladaptive stress responses.

Keywords: coping with difficulties, religious coping, combat stress, military personnel, religiosity.

Отримано редколегією / Received: 28.08.2026

Прорецензовано / Revised: 03.09.2026

Опубліковано / Published: 30.09.2026